

filiala Ros. ucheb. Centra publ, Saratov.

Fuko, M 1994, 'Slova i veshhi. Arheologija gumanitarnyh' nauk ['Order of Things. Archaeology Humanities'], A-cad publ., Saint Petersburg.

Fuko, M 1996a, 'Arheologija znanija' ['Archaeology of knowledge'], Nika-Centr publ., Kiev.

Fuko, M 1996b, 'Volja k istine: po tu storonu znanija, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let' ['The will to truth beyond knowledge, power and sexuality. Work over the years'], Kastal' publ., Moscow.

УДК 165.19+ 323

Fuko, M 1997, 'Istorija bezumija v klassicheskuju jepohu' ['History of Madness in the Classical era'], Universitetskaja kniga, Saint Petersburg.

Fuko, M 1999, 'Nadzirat' i nakazyvat'. Rozhdenie tjur'my' ['Discipline and Punish. The birth of the prison'], Ad Marginem publ., Moscow.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

О. С. Токовенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ: ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ ТА ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ВИМІРИ

Розглянуто трансцендентальний та еволюційний виміри політичної епістемології як сучасного напрямку політичної науки.

Ключові слова: політична епістемологія, трансцендентальна епістемологія, еволюційна епістемологія.

Одним із актуальних завдань подальшого розвитку того напрямку сучасної вітчизняної політичної науки, який фокусує увагу на теоретико-методологічному аналізі політичної реальності, є вдосконалення наукового інструментарію політичної епістемології. Зазначимо, що українськими дослідниками: Ю. Левенець, М. Кармазіна, В. Горбатенко, О. Салтовський, В. Денисенко, О. Бабкіна, С. Наумкіна, О. Чемшит, О. Третяк, В. Пашенко та іншими, останнім часом зроблено значний крок у політико-епістемологічних дослідженнях. Втім, аналіз політико-епістемологічної проблематики в її трансцендентальному та еволюційному вимірах, на нашу думку, потребує подальшого розвитку.

Тому метою цієї статті буде відповідь на питання: яким чином пов'язані трансцендентальний та еволюційний виміри політичної епістемології? Чи корелюються концептуальні апарати трансцендентальної та еволюційної епістемології з політико-епістемологічним дискурсом?

Витоки епістемологічної проблематики в її класичному вигляді слід шукати в кантівській інтерпретації когнітивних структур пізнавальної діяльності людини. Для Канта знання про реальність виникає із конструктивної взаємодії емпіричної (а posteriori) та неемпіричної (а priori) складових. Априорна складова знання про реальність складається із форм інтуїції (простір та час) і понять чистого інтелекту. При цьому Кант розглядає два етапи процесу – формування знання про реальність. На першому різноманітність чуттєвості синтезується априорними формами інтуїції. Синтез багатоманітності, проте, ще не продукує знання. Цей етап настає тільки тоді, коли інтуїція об'єднується за посередництвом понять у процедурі розуміння. Форми інтуїції та категорії розуму формують знання про реальність, тобто вони роблять можливим досвід. Дослідження експериментальних даних, пошуки закономірностей, відкриття законів – все це забезпечується когнітивною системою науковця. Жодний досвід не може існувати без когнітивних структур, ні навіть суперечити їм. Кант наполягає на тому, що форми інтуїції та категорії розуму є необхідними у подвійному розумінні: вони є необхідними для знання (тому що знання взагалі не існувало би без них) та є необхідно обґрунтованими (тому що будь-яке емпіричне знання доводить їх існування). Втім, когнітивні структури, незважаючи на необхідність знання, не можуть бути достатніми. Вони лише забезпечують структуру знання,

зміст якого наповнюється чуттєвими даними (Vollmer 1983, p. 186) [3, p.186].

Відкриття того, що існують когнітивні структури (форми інтуїції та категорії розумової діяльності) необхідні та суттєві для людського знання, є нетлінним внеском Канта в епістемологію. Проте після Канта проблема специфіки когнітивної структури пізнавальної діяльності не була знята. Питання було поставлено в такій площині: звідки виникає у людини априорна когнітивна структура пізнавальної діяльності? У межах кантіанської системи мислення це питання не було предметом дискусії. Але за її межами і особливо з позицій виникаючої еволюційної парадигми це питання поступово набирало актуальності.

Суттєвий внесок у переосмислення кантівських априорних форм пізнавальної діяльності вніс Поппер. Він вважав, що будь-яка гіпотеза, що започатковується дослідником, має пройти етап спостережень. У свою чергу, спостереження повинні пояснюватись за допомогою адаптованої структури пріоритетів, вірогідності, теорій. Якщо ці структури суттєві, тобто створили можливість для процедур пояснення, то в такому випадку вони є підставою для виходу за межі старих, усталених горизонтів інтелектуальних очікувань. Процес наукового пошуку призводить до того, що дослідник у підсумку приходить до підсвідомих, уроджених очікувань. У разі констатації зв'язку між очікуваннями та знанням ми маємо підстави робити висновок про існування «уродженого знання», яке, на думку Поппера, може бути не достовірним у кантівському розумінні, а, скоріше, психологічним або генетичним а priori. Прикладом подібного генетичного а priori, з яким людина народжується, є очікування знаходження безперервності, яке в значній мірі відповідає закону причинності, котрий, на думку Канта, є частиною людського менталітету та достовірним а priori.

Поппер вважає, що Кант усвідомлював існування межі між достовірними та психологічними аргіогі, але не погоджується з його намаганням створити теорію, згідно з якою априорні закони нашого інтелекту є істинними і що ми з необхідністю досягаємо успіху, застосовуючи априорні закони до пізнання природи. Навпаки, стверджує Поппер, природа, як правило, успішно спростовує їх та примушує нас шукати нові шляхи пізнання. Зрозуміло, що відому попперівську теорію припущень та спростувань слід тлумачити як спробу дати альтернативне рішення кантівській теорії отримання знання. «Ми не пізнаємо,

– стверджує Поппер, – ми тільки припускаємо. Наші припущення керуються ненауковою та метафізичною вірою в існування законів. Використовуючи всі знаряддя логічного, математичного та інструментального арсеналу, ми намагаємося довести, що наші передчуття були помилковими для того, щоб замість них висунути нові, ще не спростовані передчуття, нові необачливі забобони» (Popper 1963, p. 278) [2, p. 278].

Вищесказане дає підстави для розуміння сутності політичної епістемології. Політична епістемологія є новітнім напрямом політичної науки, формування вихідних принципів, концептуального апарату якого відбувається у режимі теперішнього часу. Проте, зрозуміло, що розвиток цієї субдисципліни сучасних політологічних досліджень неможливо уявити без урахування тих теоретико-методологічних здобутків, які накопичено перш за все у класичній трансцендентальній епістемології, а також в еволюційній епістемології, яку в аспекті дослідження когнітивних структур пізнавальної діяльності слід розглядати як правонаступницю трансцендентальної епістемології, про що свідчить наведена вище аргументація щодо розвитку класиком еволюційної епістемології Поппером кантівського апріорізму.

Виходячи із пріоритетів трансцендентальної та еволюційної епістемології, завданням політичної епістемології є аналіз процедур отримання знання про політичну реальність політичним актором. Знання про політичну реальність є єдністю об'єктивних та суб'єктивних складових, що свідчить про наявність певної відповідності між політичною реальністю та її когнітивною реконструкцією політичним актором. Це не означає, що така відповідність завжди має місце. Проте в деяких випадках дійсно існують певні загальні риси, або ізоморфія між реальністю та її суб'єктивним відображенням. Когнітивна структура пізнавальної діяльності політичного актора не має за мету досягнення повної ізоморфії з політичною реальністю. Звідси стає зрозумілим, що когнітивний апарат адаптований лише до певної частини реальності. Один із провідних сучасних епістемологів Г. Воллмер визначає цей фрагмент реальності як «мезокосм» або «когнітивну нішу». «Наш мезокосм це частина реального світу, яку ми відображаємо у сприйнятті та дії» (Vollmer 1984, p. 87) [4, p. 87].

Якщо сприйняття політичної реальності обмежено «політичним мезокосмом», то виникає питання про механізм формування у політичного актора картини тієї частини політичної реальності, яку він опановує, тобто політичного мезокосму. Розуміння специфіки дії цього когнітивного механізму аналогічно процесу візуальної проекції на екран, яка зумовлена трьома чинниками: особливостями політичної реальності, конструктивними відмінностями екрана, на який здійснюється проекція та специфікою процесу проекції. Якщо присутні усі три компоненти, то з'являється можливість конструювання образу політичної реальності. Однак образ сконструйованої політичної реальності не може відповідати оригіналу, тобто самій реальності, у повному обсязі внаслідок впливу на цей процес чинників, зумовлених суб'єктивністю процесів здійснення проекції та дії конструктивних особливостей екрана. Саме цей образ сконструйованої політичної реальності або «проекційний екран», на якому формується картина політичної реальності, є предметом аналізу політичної епістемології.

У цьому контексті стають зрозумілими відмінності між політичною епістемологією та політичною когнітологією. Досить часто у науковій літературі не проводяться чіткі змістові межі між цими термінами, їх ототожнюють і використовують як синоніми. «Проекційна» модель конструювання політичної картини реальності дозволяє зрозуміти, що політична епістемологія зорієнтована на вивчення структури, конструктивних особливостей проекційного екрана, на якому відбувається формування політичної картини реальності з урахуванням як чинників безпосередньо політичної реальності (політичних фактів), так і особливостей впливу на цей процес когнітивного суб'єкта. Саме специфіка впливу на формування політичної картини реальності, пов'язана з суб'єктивними чинниками її формування, є предметом політичної когнітології. Іншими словами, політична епістемологія відповідає на питання: як формується політична картина реальності? Політична когнітологія зорієнтована на питання: які суб'єктивні чинники впливають на формування політичної картини реальності?

Вплив, який здійснила еволюційна епістемологія на становлення вихідних принципів та концептуального апарату політичної епістемології, стає зрозумілим завдяки ідеям одного із фундаторів еволюційної епістемології К. Лоренца. Він вважав, що когнітивну структуру пізнавальної діяльності слід розглядати як певну сукупність робочих гіпотез, які для індивідуальної свідомості або онтогенетично виглядають як аргіоті, але з еволюційної точки зору вони є філогенетичними а posteriori.

На підставі його ідей можна стверджувати, що апріорні форми інтуїції та категорії розуміння слід розглядати, насамперед, як робочі гіпотези, які використовуються політичним актором у процесі оволодіння політичною реальністю. Під робочими гіпотезами слід розуміти все те, що складає сферу пізнавальної діяльності політичного актора. Можна погодитися з тим, що здатність розуміння політичної дійсності не містить у собі пояснення феноменів, але той факт, що ця здатність проєцирує для нас феномени у практичній формі на проекційний екран нашого політичного досвіду багато в чому зумовлений тим, що аргіоті, або в термінології К. Лоренца, робочі апріорні гіпотези, сформульовані, опрацьовані та досліджені у процесі політико-культурної еволюції.

Прикладом апріорної робочої гіпотези, вважає К. Лоренц, є математичне знання. Він звертає увагу на те, що застосування до реальності найпростішої математичної рівності $2 + 2 = 4$ призводить до парадоксального висновку. Дійсно, два плюс два дорівнює чотири, але два яблука або атоми плюс два інших ніколи не дорівнює чотирьом іншим, тому що не існують однакові яблука, атоми тощо. У цьому розумінні рівність $2 + 2 = 4$, застосована до предметної реальності зовнішнього світу, має набагато меншу ступінь схожості з реальністю, ніж рівність два мільйони плюс два мільйони дорівнює чотирьом мільйонам, внаслідок нівелювання індивідуальних нетотожностей складених одиниць у випадку великих чисел.

К. Лоренц стверджує, що математичне знання як апріорну робочу гіпотезу, скоріше, слід розглядати як своєрідний орган, вкрай важливий для людського організму, що виникає внаслідок еволюції, функція якого полягає в кількісному визначенні предметів і процесів зовнішнього світу. Але в людській свідомості з математичним знанням, як, до речі, і з іншими

ап'юріорними робочими гіпотезами, відбуваються дивні речі. «Механізм, чий видозберігаючий зміст первинно полягав у кількісному визначенні реально існуючих зовнішніх речей ... несподівано став претендувати на абсолютність та шепоче нам про чудову відсутність зовнішньої єдності, однак це відбувається тільки тоді, коли механізм працює на холостому ходу» (Lorenz 1982, p. 131) [1, p. 131].

Звернемо увагу на останню частину висловлювання К. Лоренца, яка багато в чому проливає світло на зміст його концепції. Він вважає, що кантівська трансцендентальна епістемологія орієнтована, насамперед, на дослідження того, як побудована система пізнавальної діяльності людини, особливостей її функціонування в ідеальних умовах. Висновки, зроблені Кантом, дійсно розкривають сутність цих питань і не погодитися з ними К. Лоренц не має підстав. Проте К. Лоренц вважає, що в епістемологічних дослідженнях необхідно розвивати напрям дослідження, започаткований Кантом. Насамперед дослідити систему пізнавальної діяльності людини, ап'юріорні когнітивні структури не в ідеальних умовах або «працюючих на холостому ходу», а в умовах, коли система знаходиться в роботі, тобто зорієнтована на досягнення відповідних завдань стосовно зовнішнього середовища. Коли землерийна машина заглиблюється у землю, пила у деревину, теоретичні припущення у матеріал емпіричних фактів, тоді з'являються небажані побічні «шуми», що виникають внаслідок неминучої недосконалості будь-якої природної системи, яка знаходиться в розвитку. Ці «шуми» означають, що система опановує реальний світ. У цьому розумінні вони є тими дверима, через які річ-у-собі входить до світу феноменів, і тільки вони є справжнім об'єктом епістемічної діяльності людини.

Відповідно, об'єктом епістемічної діяльності політичного актора, його когнітивною «нішою», а в термінології К. Лоренца робочими «шумами», які виникають під час опанування політичним актором політичної реальності, стають матеріальний базис політичної культури, політичні комунікації, технології, системи політичної організації, політичне знання, політичні відносини тощо. У цьому розумінні «когнітивну нішу» політичної реальності, на яку спрямовані пізнавальні інтенції політичного актора, складають, по-перше, політичні артефакти, тобто матеріальні об'єкти, що є результатом політичної діяльності; по-друге, політичні соціофакти, тобто соціальні інститути та організації, що забезпечують структуру соціальної та політичної єдності, зберігають систему політичних відносин; по-третє, політичні ментифакти, тобто ментальні конструкції, що забезпечують політико-психологічну структуру політичної реальності та виконують інтелектуальні, естетичні, духовні функції у політичному житті суспільства.

Крім того, треба враховувати, що розуміння механізмів пізнання політичної реальності неможливе без усвідомлення того, що політична реальність включає у себе не тільки сукупність певних політичних інститутів, дій, фактів, відносин, але й емоційних, вольових, спонтанних вчинків, міфів, ритуалів тощо. Іншими словами, політична реальність має подвійну, тобто раціонально-ірраціональну природу. Тому політичний актор у процесі опанування політичної реальності повинен мати у своєму інструментарії як засоби раціональної рефлексії щодо політичних процесів, інститутів тощо, так і можливості тлумачення

ірраціональних складових політичної дійсності, таких як політичний міф, ритуал, символ тощо.

Значимо також, що К. Лоренц вперше пропонує при аналізі когнітивних процесів використовувати поняття пристосування або адаптації. При цьому він стверджує, що «реальна взаємодія між річчю-в-собі та специфічною ап'юріорною формою її проявлення детермінована тим фактом, що феноменальна форма розвивається як адаптація до законів речі-в-собі... Подібна адаптація забезпечує нашому мисленню уроджену структурованість, яка значною мірою відповідає ступеню реальності зовнішнього світу» (Lorenz 1982, p. 124) [1, p. 124]. Тобто стверджується, що когнітивний апарат пізнавальної діяльності людини, по суті, є специфічним органом, або функцією органа; а ригіої можна тлумачити як орган в тому розумінні, що когнітивний апарат, подібно будь-якому іншому органу, в процесі еволюції адаптується до зовнішнього середовища, в даному випадку – до речі-в-собі.

У цьому зв'язку політичну епістемологію в її еволюційному вимірі, або політико-еволюційну епістемологію слід тлумачити як синонім поняття «еволюційна політико-інформаційна теорія», предметом аналізу якої є розуміння закономірностей виникнення та розвитку когнітивних здібностей політичного актора. При цьому пізнання політичної реальності розглядається по аналогії з процедурами адаптування, що дозволяє політичному актору не тільки отримувати необхідну інформацію про політичну реальність, але й формувати засіб поведінки, адекватний умовам політичної дійсності.

Таким чином, вищенаведена аргументація дає підстави зробити такі висновки. По-перше, класична епістемологія у своєму розвитку пройшла шлях від трансцендентального до еволюційного стилів розуміння сутності когнітивного апарату пізнавальної діяльності людини. По-друге, політична епістемологія, як новітня субдисципліна політичної науки, чий концептуальний апарат все ще знаходиться у стані формування, повинна враховувати теоретико-методологічний евристичний потенціал, напрацьований у трансцендентальній та еволюційній епістемологіях, перш за все-ідеї про когнітивну нішу, ап'юріорні робочі гіпотези, проєкційну модель конструювання реальності, політичну реальність як сукупність політичних артефактів, ментифактів, соціофактів, раціонально-ірраціональну природу політичної реальності, адаптаційну природу пізнавальної діяльності тощо.

Бібліографічні посилання

1. Lorenz K. Kant's doctrine of the a priori in the light of contemporary biology / K. Lorenz // Learning, development and culture. Essays in evolutionary epistemology / ed. by H. C. Plotkin. – N.Y. : J. Willey and sons Ltd, 1982. – P. 121–143.
2. Popper K. R. Conjectures and refutations / K. R. Popper. – L. : Rautledge and Kegan, 1963. – 212 p.
3. Vollmer, G. Kant and evolutionary epistemology / G. Vollmer // Epistemology and philosophy of scienc / ed. P. Weingarther and J. Czermack. – Vienna : Holder-Pichler-Tempsky, 1983 – P. 185–196.
4. Vollmer, G. Mesocosm and objective knowledge. On problems solved by evolutionary epistemology / G. Vollmer // Concepts and approaches in evolutionary epistemology / ed. by F. M. Wuketits. – Dordrecht : Reidel Publishing company, 1984. – P. 69–121.

Токовенко О. С. Политическая эпистемология: трансцендентальное и эволюционное измерения
Рассмотрены трансцендентальный и эволюционный

параметры политической эпистемологии как современного направления политической науки.

Ключевые слова: политическая эпистемология, трансцендентальная эпистемология, эволюционная эпистемология.

Tokovenko A. S. Political epistemology: a transcendent and evolutionary measurement

Transcendental and evolutionary dimensions of Political Epistemology as contemporary directions of Political Science are considered.

One of the current challenges in the further development of modern national political science that focuses on the theoretical and methodological analysis of the political reality is to improve the scientific tools of political epistemology.

The purpose of this article is to answer the questions: how transcendental and evolutionary dimensions of political epistemology are connected? Does transcendental and conceptual apparatus of evolutionary epistemology in political and epistemological discourse correlate?

Political epistemology is the newest trend of political science, the formation of the original principles, the conceptual apparatus which goes on in the present. However, it is clear that the development of this subdiscipline of modern political science research can not be imagined without those theoretical and methodological achievements that have accumulated, especially in classical transcendental epistemology and in evolutionary epistemology, which in terms of the study of cognitive structures cognitive activity should be considered as successor of transcendental epistemology.

Classical epistemology in its development has gone from a

УДК 161.2

Г. В. Ущановська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Метою дослідження проблеми ідентифікації концепції критичного мислення є визначення положення концепції у сфері сучасного знання. Внаслідок проведеного аналізу визначено, що концепція критичного мислення продовжує розвиватися у декількох напрямках: логічному та освітньому. Виявлено, що в межах логічного напрямку проводиться дослідження формальних методів, які використовуються критичним мисленням для аналізу та інтерпретації природних міркувань. У межах освітнього напрямку проводяться дослідження щодо обґрунтування критичного мислення як самостійної дисципліни. Це свідчить про те, що проблема ідентифікації концепції критичного мислення полягає в її міждисциплінарному характері, що ускладнює вирішення, але залишає статус актуальної проблеми, розробки щодо її вирішення досі проводять. Використано системний підхід до аналізу головних положень концепції критичного мислення.

Ключові слова: критичне мислення, логіка, критерії мислення, процедура прийняття рішень, освіта.

Становлення критичного мислення, як концепції, пройшло довгий шлях у розрізі історії логіко-філософської думки. Від Античності і до нашого часу, виникало питання щодо ідентифікації положення концепції критичного мислення у сфері науки та знання.

Термін «критичне мислення» був запроваджений засновником критичного раціоналізму К. Поппером і став ключовим у його філософії. Згідно із цим вченням, будь-який живий організм діє як той, що вирішує проблеми, враховуючи вплив навколишнього середовища, що впливає на підтвердження чи заперечення гіпотез, котрі розглядаються цим живим організмом. Як наслідок, не лише живий організм, але й знання, яким він володіє та яке зберігає, також має схильність до природної адаптації у навколишньому середовищі. Якщо перед організмом постає проблема – вона природно породжує спроби її вирішення за допомогою генерації та висунення пробних теорій. Пробні теорії піддаються критичній перевірці з метою усунення помилок. Як підкреслював К. Поппер, усі живі організми, надзвичайно активні в отриманні знання. У придбанні знання організми, можливо, навіть більш активні, ніж у придбанні їжі.

Але проблема постає у тому, що ідеального джерела

transcendental to the evolutionary understanding of cognitive styles apparatus of cognitive activity. The political epistemology as the newest subdiscipline of political science which conceptual apparatus is still in a state of formation, should take into account the theoretical and methodological heuristic potential accumulated in the transcendent and evolutionary epistemology, especially the idea of cognitive niche, working priori hypotheses, projection model of reality construction, the political reality as a set of political artifacts, rational and irrational nature of political reality, adaptive nature of cognitive activity and more.

Keywords: political epistemology, transcendental epistemology, evolutionary epistemology.

References

Lorenz, K 1982, 'Kant's doctrine of the a priori in the light of contemporary biology'. *Learning, development and culture. Essays in evolutionary epistemology*. Ed. by H.C. Plotkin, New York, J. Willey and sons Ltd., pp.121–143.

Popper, KR 1963, 'Conjectures and refutations', London, Routledge and Kegan, 212 p.

Vollmer, G 1983, 'Kant and evolutionary epistemology', *Epistemology and philosophy of scienc*. Ed .P. Weingarther and J. Czermack, Vienna, Holder-Pichler-Tempsky, pp. 185–196.

Vollmer, G 1984, 'Mesocosm and objective knowledge. On problems solved by evolutionary epistemology', *Concepts and approaches in evolutionary epistemology*. Ed. By F.M. Wuketits, Dordrecht, D. Reidel Publishing company, pp. 69–121.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.